

Aki újra visszavezet bennünket Fantáziába

A modern irodalmi fantasy szülőatyja: J. R. R. Tolkien

Feleky Mirkó

Mi az az erő, mely egy kissé hóbortos, perfekcionista és konzervatív nyelvészprofesszor könyveinek elolvasására bírja a tizenévesek egyre növekvő tömegét? A tolkien világ rajongóinak száma fokozatosan növekszik, egyelőre úgy tűnik, Középfölde megunhatatlan. Az egyik válasz talán ugyanaz, mint a mesék és a gyermekek kapcsolatában: ezek a történetek valami olyan hiátust pótolnak, amely napjainkban egyre fájdalmasabban jelentkezik.

Szükséges jó

Az emberekben a kezdetek óta megvan az igény a teljesség megismerésére. Vallások és a hozzájuk kötődő mítoszok reflektálnak a megmagyarázhatatlanra, melyet a tudomány és az aktuális ismereteink alapján képtelenek vagyunk megvilágítani. A tudományos háttér hiánya miatt a képzelőerő eszközeihez fordulunk, hogy megválaszolják világunkkal kapcsolatos kérdéseinket, s betöltsék a lelkünkben támadt űrt. A folyamat nem új: az ember mindig is törekedett arra, hogy fantáziájával pótolja ki hézagos ismereteit, és gyakran előfordult, hogy elődeink ismeretlen jelenségeket, felderítetlen területeket, világreszeket rajzoltak és töltöttek meg élettel, ám később, mikor eltávolodtak isteneiktől, egész élő, lélegző világegyetemeket alkottak a képzeletük segítségével.

Olyan univerzumok ezek, amelyek nem a mi eszközeinkkel, törvényeinkkel mérendők, titokzatosak, és mi a titkok egy részét a történetek befogadása által ismerhetjük meg. Ezáltal nemcsak az egész megismerése iránti vágyunk elégül ki, hanem beláthatunk a tér és idő elveszettnek vélt mélységeibe, kommunikálhatunk más, nem emberi lényekkel, és – Tolkien kifejezésével élve – „másodteremtőként” világokat alkothatunk.¹³⁶ Egykor ez a teremtőmunka azért folyt, mert nem találtuk kielégítőnek a bennünket körülvevő valóságot – Uhrman Iván szerint sem¹³⁷ –, válaszokat, netán boldogságot, célt kerestünk. Pósa Zoltán így ír erről: „*Nos, ma nyilvánvaló, hogy a nagy túlvilági mesemítosz-teremtés nem afféle valóságpótlék. A nagy mese-fantasy mítoszfakasztók újjáértelmezik s aktualizálják a nagy ősi világmítoszokat. Tolkien gyűrű-mondaköre egy modern Niebelung- legenda az időtlen szférákban, korhoz kötött sugallata: félelem a háborús világégestől, a nacionalista és internacionalista fasizmustól.*” (Pósa 1991, 69)

Ezeket a világokat nem kevés negatív kritika érte. Tolkien világának kvázi „bibliáját”, a *Szilmarilokat* (Tolkien 2002) hevesen támadja cikkében Galántai Zoltán: „... olvasását sajnálatosan és szinte az olvashatatlanságig megnehezíti a rengeteg név, valamint az is, hogy a stílusa a középkori krónikák stílusára emlékeztet. Nagyjából annyira élvezhető, mint egy történelmi előadás sietős kivonata vagy egy sumer királylista.” (Galántai 1991, 39)

Tolkien gonoszabrázolását, a vallás hiányát Lin Carter bírálja *Imaginary Worlds* című fantasy-elméleti alpművében (Carter 1972, 121-123).

Itt néhány szót ejtenénk még arról a kérdéstről is, hogy a fantasy irodalomnak minősül-e, hiszen az „irodalmi fantasy” szóösszetétel a címben is szerepel. Sok komoly irodalomtörténész úgy véli, hogy a fantasy csak a szórakoztatás kedvéért jött létre. Lin Carter szerint a fantasy egy nagyon ősi, gazdag műfaj, és fontos része az irodalomnak. Sőt, ez az eredeti formája az elbeszélő irodalomnak (Carter 1972, 4). Továbbá állítja, hogy az angol irodalom elbeszélő-epikus műveinek egy jelentős része a fantasy körébe sorolható (Carter 1972, 16). Akárhogyan is van: a tágabb értelemben vett irodalom definíció kimondja, hogy az

¹³⁶ Tolkien: A tündérmesékről. 2006. p.207.

¹³⁷ „... az emberiség mítikus emlékezete századunkra igencsak megkopott. Az ősi vallások a Föld túlnyomó részén visszaszorultak; ahol még sikerült eredeti, ősi mítoszokat lejegyezni, azokat az európai ember a maga másféle észjárásával alig képes felfogni. Még a tündérmeséket a múlt századig őrző hagyományos agrárközösségek is sorra felbomlanak, s amit meséik közül nem sikerült időben lejegyezni, az mindörökké elveszett... Amit mi ma a mitológiai kézikönyvekből megismerhetünk, az nem más, mint szépirodalmi művekben megőrzött mítikus témák cselekménymegismertetése. Amiből éppen csak azt nem ítélni meg: hogyan hangzhatott az eredeti mítosz, mely Homéroszt, Aiskhyloszt vagy Sophoklész megihlette, s amely meg tudná ihletni a korunkbeli szerzőt is. Kézenfekvőnek látszik a megoldás: ha nem maradtak fent ősi mítoszok – pótolni kell őket. Nem a nemzeti dicsőség érdekében – mint azt MacPherson, az Ossian-hamisítások szerzője tette a tizenhetedik században –, hanem azért, hogy általuk nyerjen egy-egy író új kifejezési lehetőséget.” (Uhrman 2012, 10, 18)

irodalom „az írott művek összessége”, még ha a fantasy művek legtöbbje valóban nem érdemes a *szépirodalmi* besorolásra, hiszen az odatarozást a szöveg esztétikai minősége határozza meg, az irodalmi vonatkozásuk azonban vitathatatlan.

Másodteremtés

Mindig volt egy indító ok, amiért az ember megteremtett világokat és az elődök gondolatai továbbélnek a később született világokban is, hatást gyakorolva rájuk. Fajunkat talán legerősebben a halál gondolata foglalkoztatta: „mi lesz a lelkünkkel a halál után?” – tette fel a kérdést magának minden őünk, s tesszük fel ugyanezen kérdést ma is önmagunknak. Az animista világnézet kialakította a túlvilág fogalmát, s ez a következő évezredekben addig csiszolódott, alakult, míg a kereszténység eljövételével megteremtődött a másvilág három szintje: a pokol, a purgatórium és a paradicsom képzete. A nyomorúságos földi élet után ez boldogabb vagy egy elképzelhetetlenül szörnyű alternatívát ígért. A *Bibliában* nem találhatunk ezekről pontos leírásokat, csak utalásokat, így megnyílt az út a (másod)teremtő emberi fantázia számára. Tudjuk, hogy nem pontosan meghatározott földrajzi helyekről, létező helyszínekről van szó. Az elmúlt évszázadok során jelentős számú kutató, írásmagyarázó vélte felfedezni ezek helyét, alkotta meg akkori tudása alapján e sajátos jelképrendszerű világokat. Az általuk felépített művekben mindig megjelenik a valós és képzelt elemek összessége, amelyekből egyértelműen leszűrhető készítőik hitvallása. Vannak, akik szó szerinti valóságként értelmezik ezeket az elemeket, olyan helyszíneként fogva fel a túlvilágot, ahol valóságos események történnek/történnek.

Mikor Tolkien egy televíziós interjú során kérdezték, hogy miről szól *A Gyűrűk Ura*, ezt a választ adta: „*Ha megvizsgálunk bármilyen nagy történetet, amely érdeklí az embereket, és hosszabb-rövidebb időre leköti őket, akkor a történet mindig emberi történet, és tulajdonképpen mindig egyetlen dolgról szól, nemde? A halálról. Elkerülhetetlenül a halálról.*”

„*Every writer making a secondary world wishes in some measure to be a real maker, or hopes that he is drawing on reality: hopes that the peculiar quality of this secondary world (if not all the details) are derived from Reality, or are flowing into it.*”¹³⁸

Tolkien a *Titkos bűn*¹³⁹ címet viselő előadásában hozza nyilvánosságra, hogy mint nyelvészprofesszor, mesterséges nyelveket teremtett, önnön szórakoztatására. A terem- tés a nyelv történetiségének, egyfajta etimológiának a felépítésével fűzte tovább, és komplex nyelvei köré a későbbiekben – saját kifejezésével élve: másodteremtőként – élő, lélegző, egész világot teremtett.¹⁴⁰ Ismeretes az is, hogy hiányolta az „angol kultúra” mítoszait. A briteknek (walesieknek), az íreknek, a keltáknak van mitológiája, és a germán népeknek is. Csupán az általa az angol nép őseinek tartott angolszászoknak nem maradtak fenn mítoszai. Ennek pótlása volt eredeti célja, amikor Ardát megalkotta (Carpenter 2001, 87-88).

A tolkieni világról

Ea megalkotásánál nagy hatást gyakorolt Tolkienra irodalmi elődei munkássága. Atlantisz¹⁴¹ népe, sorsa, elhelyezkedése Númenornál jelenik meg, Utópia (Morus 2002) elrendeződése Gondolin és Minas Tirith városánál, Camelot szellemisége, erkölce pedig iránymutatás az „Erunak tetsző” élethez. A hyboriai Conan és Kull¹⁴² király személyiségének lenyomata a „kívülálló hősök” nagy tetteiben, illetve csatáik epikus ábrázolásában jelennek meg. Burroughs Marsa (Burroughs 1990) örökké háborús világának motívuma is megfigyelhető, csak itt a jó és a rossz örökké tartó háborúján keresztül.

Tolkien világa logikusan felépített és működtetett egység. Működését felsőbbrendű isteni akarát vezérli, lakói között minden rendű és rangú lénynek meghatározott szerepe van. E lények egyéni sorsa és végzete alakítja Arda sorsát, de minden alá van vetve a végső isteni tervnek, amelyen még az egyéni sorsát legyőzni képes ember sem tud kívül maradni.

Ami a vallásokot illeti a kelta-germán (Eddák), a keresztény, a görög-római és zoroaszt-riánus, gnosztikus elemek mutathatók ki a tolkieni világban.

Ea alapkonceptiói

*Ea lényeiinek osztályozása születésük sorrendjében*¹⁴³

- *Eru Ilúvatar, az Egyetlen: ő az abszolút hatalommal rendelkező atyaisten, korlátlan teremtőerővel, tudással van*

¹³⁸ „Minden író, aki [...] másodlagos világot alkot, egyszóval minden alteremtő, valamilyen mértékben valódi alkotó kíván lenni, és azt reméli, a valóságból táplálkozik: másodlagos világának sajátos hangulata (ha részletei nem is) a valóságból származnak, abba folynak bele.” (Ford.: Koltai Gábor és Nagy Gergely.) Tolkien: A tündérmesékről. 2006. p.227.

¹³⁹ Tolkien: A titkos bűn. 2006. p.291-324.

¹⁴⁰ Tolkien: A tündérmesékről. 2006. p.183. „a nyelvek a mitológia betegségei”

¹⁴¹ Platón: *Kritiász*, illetve *Timaios*

¹⁴² Robert E. Howard Conan-univerzumáról beszélünk. Tolkien és Howard kapcsolatáról lásd: Varga 2005.

¹⁴³ Tolkien, 2002. alapján.

felvértezve. A gondolatait senki sem ismerheti.¹⁴⁴

- *Valák*: Eru elméjének kivételései, nála kisebb hatalmú istenség- vagy angyalszerű lények. Test nélkül léteznek, bár tetszőleges alakot ölthetnek fel. Van olyan alkotásuk, amelyhez annyi energia szükséges, hogy a teremtőmunka „megcsapolja” erejüket, és a kreáció számukra is megismételhetetlen. Afféle „másodteremtők”, ám erejük nagysága és hatalmuk mértéke eltérő. Egy ideig az emberekkel egy világban laktak, később eltávolodtak a halandóktól. Sorsuk előre meghatározott.¹⁴⁵

- *Maiák*: a valák szolgálói. Kisebb hatalommal rendelkeznek, mint a valák, ám hasonló tulajdonságokkal bírnak. Bombadil Tomát (Uhrman 2012, 10, 20) is ide sorolnám. Sorsuk – a valákéhoz hasonlóan – előre elrendelt.¹⁴⁶

- *Egyéb szellemek*: például a balrogok, kik Morgoth szolgálatába álltak.

- *Tündék*: Eru Gyermekei, kik a tökéletes világra vannak teremtve. Ahogy a világot Morgoth megrontja, úgy lesz egyre kevesebb helyük itt. Halhatatlanok, nem szenvednek betegségektől, ez Eru legnagyobb adománya a számukra. Egyedül gyilkosság vagy bánat által veszíthetik életüket. Haláluk után a lelkük Mandos csarnokaiba kerül, a Holtak Házába, ahonnan idővel visszatérhetnek az élők közé. Több népre, nemzetségre tagolódnak, két nyelvet beszélnek, két jelrendszerrel írnak. Kisebb varázserővel, néha egy-egy kiválóbb varázstárgy megalkotásának képességével rendelkeznek. Mivel halhatatlan lények, az ő sorsuk is előre meghatározott.

- *Orkok*: (Csagatar 2012, 10, 20) Morgoth kreatúrái, bár az életmű elemzői közt vita van róla, hogy lélekkel bíró teremtmények, avagy sem. Kínzással, varázslattal, esetleg más fajok torzításából hozta őket létre Tolkien világának „sátánja”, Morgoth. A sötétség teremtményei, a napfényt és a holdat két fajtájuk el sem viseli. Három alfajukat tudjuk megkülönböztetni. (hegyi, mordori és a Szarumán által kitenyésztett uruk-hai orkok.) Élettartamuk hosszú, ám a harcokban általában elesnek, és nem tudjuk, hogy halhatatlanok lennének-e, ha tovább élhetnének. Az emberekhez és tündékhez hasonlóan sokasodnak, csak igen gyorsan.¹⁴⁷ Törzsekbe rendeződnek, melyek mindegyikének külön nyelvjárása van. Képesek írni (ez Tolkiennál az értelmes, lélekkel bíró fajok jellemzője), bár igen kevésbé intelligensek. Úgy tűnik, halhatatlanok, sorsuk tehát előre meghatározott.¹⁴⁸

- *A sötétség további teremtményei*: először is a sárkányok, amelyek emberi nyelveket beszélni képesek, gonosz, szinte sebezhetetlen lények. Több fajtájuk létezik: a röpképes, a röpképtelen és mindkét csoporton belül a „meleg” (tűzokádó) vagy „hideg” sárkányoké.¹⁴⁹ Rajtuk kívül említhetjük még a Wargokat, ezek farkasokra emlékeztető vadállatok, az orkok háttér állatnak használják őket.

- *Törpök*: az Aule nevű vala teremtményei. Valószínűleg a kövekből lettek, Morgoth elleni harcra teremtették őket. Jeles kovács és kőműves képességgel bírnak, hosszú életű népek. Mivel az idő szövése előtt már itt voltak, és igen hosszú életűek, sorsuk előre meghatározott. Ők is képesek varázslatra, legalábbis egyes eszközeik csodálatos hatalommal rendelkeznek.

-

- *Entek*: Yavanna teremtményei, a fák pásztorai. A természet védelmére teremtett intelligens, beszélő fa-szerű lények.

¹⁴⁴ Pl. Tolkien, 2002. p.15-18., illetve említi még: Galántai

¹⁴⁵ Pl. Tolkien, 2002. p.27-32.

¹⁴⁶ Pl. Tolkien, 2002. p.32-34.

¹⁴⁷ Erről is vita van az elemzők körében.

¹⁴⁸ Az *Elveszett mesék* könyvében azonban még határozottan azt állítja Tolkien, hogy az orkokat Melkor „nyirokból és földből” teremtette. Peter Jackson filmjében Szarumán is így alkotja meg az Uruk-hai-orkokat.

„Eresssea bölcsei mégis úgy tartják, hogy azokat a quendeket, akik még Utumno eleste előtt Melkor kezébe kerültek, börtönbe vetették ott, s lassú kegyetlenséggel megrontották és rabságba törték; így tenyésztette ki Melkor – a tündék irigységéből és ocmány gúnyból – az orkok förtelmes fajtáját, amelyek aztán a tündék legelszántabb ellenségei lettek. Mert az orkok ugyanúgy éltek és szaporodtak, mint Ilúvatar Gyermekei; márpedig Melkor – az Ainulindalé idején, még a Kezdet előtti lázadása óta – nem tudott életet, még élethez hasonlót sem teremteni, mondják a bölcsek. S a szíviük legmélyén az orkok gyűlölték a Gazdát, akít félelemben szolgáltak, aki csupán nyomorúságukat teremtette. Ez volt Melkor legsötétebb cselekedete, s az Ilúvatar számára a leggyűlöletesebb.” (Tolkien 2002, 57-58) Másutt azonban az Úvanimók – „földben tenyésztettek” – közé sorolja őket. EMK. X. 247. (Tolkien 2011, 247)

¹⁴⁹ „Sok sárkányt szabadított Melko a világra, ezek között akadtak nagyobbak is, kisebbek úgyszintén. Mármost a legkisebbek [...] hidegek, amilyen a kígyók, hullők természete, és soknak közülük szárnya is van, roppant zajjal és sebességgel közlekednek; de a hatalmasabbak forróak és nagyon súlyosak és lassú haladásúak, és némelyikük lángot lövellt és tüzek szikráztak elő a pikkelyeik közül, és minden teremtmények közül legnagyobb volt mérhetetlen mohóságuk, mindenféle bírvágyuk és ravasz okosságuk...” Olvasható az EMK-ban (Tolkien 2011, 380, 391). A témában lásd még: Sárai Adrienn, 2012. p.10., 21.

Szinte tünde léptékűen végtelennek tűnő élethosszuk miatt az ő sorsuk is előre meghatározott. (Ráadásul – a törpökkel együtt – az idő szövése előtt teremtette őket Yavanna, az erdők védelmezője.)

- *Emberek:* Eru Gyermekai, akik a halál „ajándékát” kapták. Hogy a lelkükkel mi lesz haláluk után, csak Eru tudja. Tolkien azért sem írt erről többet, mert hite szerint már léteznek az a szöveg, amely ezt a kérdést taglalja: a Biblia. Az embereknek nincsen varázstudásuk, kivéve a drúadánokat. Tolkien két nagy csoportra osztja őket: a keleti emberekre (akik Morgoth hatalmába kerültek), illetve a nyugatra vándorlóakra, akik a Fényt kutatják. Sorsukat szabadon alakítják, Eru ajándékaiként, de „cserébe” halhatatlanságuk elvesztésével kell fizetniük.¹⁵⁰

- *Hobbitok:* bár méretük kisebb, életük pedig hosszabb, az emberek csoportjába sorolandóak.¹⁵¹

-

További lelkes teremtmények: Valinor sasai, Huan, az eb, buckamanók, trollok stb.

*Tolkien mitológikus teremtéstörténete*¹⁵²

A tolkien világ komplett teremtéstörténet tartalmaz. Ebben szerepel teogónia (istenek létrejöttéről, születéséről, harcairól) és kozmogónia (mely a fizikai világ létrejöttét meséli el). Fontos megjegyezni, hogy a teogóniát tárgyaló rész nem vonatkozik Erura, csak a kisebb hatalmú demiurgoszokra, a valákra. Ilúvatar az Egyetlen, akitől a hatalmuk ered, és Ő volt, aki létrehozta őket, minden gondolatuk az Övé, mondhatni, hogy akaratának beteljesítői.

A kereszténység elemei jelennek meg a műben, hiszen Tolkien mélyen hívő katolikus volt. Felfedezhetjük például a Szentháromságot. Eru mint az Atyaisten, az Olthatatlan láng mint a Szentlélek jelenik meg, és Ilúvatar (esetleg Manwe) – mikor testet ölt, s alászáll a világra – jelképezi a Fiú eljövételét.

A tündék, akik a tökéletes világra vannak teremtve, felfoghatók a zsidóság megfelelőinek, a Választott népnek. Ahogy ez a világ „elromlik”, beszenyeződik Melkor által, megjelennek az emberek, akiket Ilúvatar már az eltorzított világra teremtett. Ők a keresztényeket szimbolizálhatják. Melkor igen pontos megfelelője Lucifernek, a bukott angyalnak.¹⁵³

Megfogalmazódik egy teodicea (az isteni terv értelmezése) is ebben a teremtéstörténetben. Ha a teremtett világban van is tökéletlenség, az a másodteremtő aino hibája. Ám még e tökéletlenség is csak látszólagos, mert valójában minden Eru tervei szerint halad, és a végén a világ tökéletes lesz.

A Ragnarök, azaz a pogány germán mitológiában központi probléma: az istenek végzetének, a világ pusztulásának víziója is megjelenik Tolkien koncepciójában. Ám itt a körforgás ideája is jelen van, mert az elpusztult világról tudjuk, hogy tökéletes formában fog újratemődni.

A jó és a rossz, a vallás és a morál Ardán

Jónak tekinthető, aki Eru muzsikája szerint jár el. Aki hitt Ilúvatarban és akarata szerint cselekedett, helyesen, *jól* járt el. Az ezzel ellenkező cselekedetek immorálisnak tekintendők. A világ történetében egyszer fordult elő, hogy a valák által segített emberek nem Erut imádták, mikor a númenoriak hatalmuk csúcán elfordultak a valáktól, és Sauron tanácsára Morgothot követték.

A világ alapvetően létezhetne a rossz nélkül, ilyen volt az eredeti elképzelés is, amit Melkor megrontott, és ilyen lesz minden az újratemetés után is. Azonban az a tény, hogy létezik a rossz, sokkal magasabb fényben tünteti fel a jót.

A tündék alapvetően jók, de őket is meg tudja Melkor rontani lázadó eszmékkel. Az emberek azonban választhatnak, és eszerint élhetnek Erunak tetsző életet, vagy elfogadhatják a Morgoth által kínált sötétséget és a néha mellé társuló hatalmat. Ez a választási lehetőség, az eleve elrendelt sors akaratától független szabadság adhatna nekik elképzelhetetlen hatalmat, és ennek kompenzációjaképpen halnak korai halált. Ezért nevezi Tolkien több helyen is a halált „Ilúvatar ajándékának”.¹⁵⁴

Párhuzam fedezhető fel *Sir Gawain és a Zöld lovagban* leírt lovagi erények és a tolkien világban jónak nevezett erkölcsi rend között. Ez is bizonyítja, hogy a jóság, „kultúra- és időfüggetlen emberi sajátosság”. Pósa Zoltán erről így fogalmaz a meséről és fantasyról írt cikkében: „*A tiszta moralitás a legfőbb értékmérce, s ha hosszú pokoljárások, lélegzetelállító kalandok után is, de győzedelmeskedik a tízparancsolat törvénye.*” (Pósa 1991, 68)

Több negatív kritika fogalmazódott meg Tolkiennal kapcsolatban, a karakterek ábrázolásával és erkölcsiségével kapcsolatosan, melyek a mai napig tartják magukat. Lin Carter szerint (Carter 1972, 117, 121-124; Galántai 1991, 59) csak fekete és fehér szereplők léteznek Ardán. A Gyűrűk Ura (Sauron), a gonosz nincs megfelelő árnyaltsággal ábrázolva, valamint nem jelenik meg

¹⁵⁰ Pl. Tolkien, 2002. p.121-122.

¹⁵¹ Pl. Tolkien, 2002. p.15-24.

¹⁵² A kérdéstről Füzesy Tamás előadást tartott, és írt is (Füzesy 2012, 62-64).

¹⁵³ Említi még: Galántai, p.59.

¹⁵⁴ Az EMK. *A valák jövetele és Valinor építése* című részben ejt erről részletesen szót. Illetve említi még: Galántai, p.59.

vallás. (Nincs templom, vallás és pap.) Tudnivaló azonban, hogy amikor Carter megírta és kiadta könyvét, még nem jelent meg *A szilmarilok*, ezért a szerző még nem tudhatott *A szilmarilok*ban ábrázolt vallási rendszerről, illetve nem érthette *A Gyűrűk Urában* lévő megjegyzéseket, utalásokat, így felvetései hibásak. (Maga Tolkien egyszerre szeretne volna kiadni *A Gyűrűk Urát* és *A szilmarilokat*, s így komplexebbé tehetné volna mesterséges mítoszáját.) (Carpenter 1972, 195-200)

Erunak oltára áll Númenor szigetének közepén, Varda (Elbereth) az, akihez a tündék imádkoznak. Szent helyek is vannak Középföldén, Aragorn, miután felmegy a hegyekre, felkeresi Elendil emlékhelyét, és a Két Fa egyik leszármazottjával tér vissza onnan. Papság valóban nincs, nem jelenik meg Tolkiennél, azonban a próféták az Istarok (az öt mágus) személyében igen. (Az Istarok időnként papi funkciókat is ellátnak: például Gandalf koronázza meg Aragorn-t.)

Hogy a „szürke szín” (gonosz és jó keveréke) Tolkiennél nem létezne? Az összes ember „szürke”, mivel magadatott számukra a választás, a szabad akarat joga. Még az orkok között is tesz különbségeket, és a maga módjukon tisztességesebb, becsületesebb alakokat is ábrázol köztük (lásd pl. a vasudvardi Uglúk figuráját) (Reiner 2011, 10), szóval ez a vád is teljességgel alaptalannak tűnik.

Helyszín és nevek

A kialakult Arda egyértelműen elkülönülő nyugati és keleti kontinensből áll, amelyeken vannak mezőségek, hatalmas hegyláncok, tűzhányók, beltengerek, hegységekkel körbevett medencék, kisebb síkságok és egyéb, igen változatos természeti tájak.

Nyugaton helyezkedik el Aman, a Halhatatlanok Földje, amely akár a Petőfi János vitézéből ismert „Tündérországnak” vagy a görög-római Elysiumnak is megfeleltethető, a maga sajátosságaival. A nyugati elhelyezkedés, a rajta nyíló növények és virágzó gyümölcsfák, a béke, rend és harmónia mind ennek az ismertetőjelei.

Keleten van Középfölde, amely leginkább Európára hasonlít. Ez finom utalás a geocentrikus világméretekre, hogy mi vagyunk középpont. Ám nem szabad elfeledni a régen ismert világábrázolásokat, például Heinrich Büntigét, amely Jeruzsálem középpontú világméretet vázolt fel háromlevelű lóhere alakban, amelyen északnyugaton Európa, északkeleten Ázsia, délen Afrika helyezkedik el. Mintegy mellékesen, a térkép bal oldalára Amerikát is berajzolták (Nyerges 2012, 10, 23).

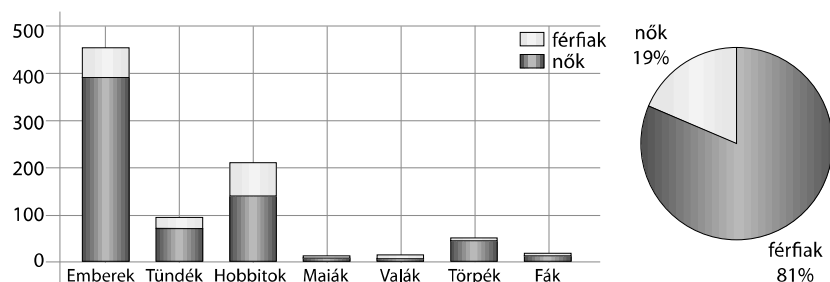
Númenor szigete az ember által lakott kontinensből nyugatra, a tenger közepén helyezkedik el. E sziget szabályos ötszög vagy ötágú csillag alakú. Az istenektől (valáktól) kapták a nyugati emberek (dúnadánok) birodalmukat, és erősek lettek, de csak addig, míg a valáknak tetsző életet éltek. Aztán elfordultak tőlük, ellenük lázadtak, és a valák haragjukban elpusztították, víz alá süllyesztették Númenort.

Númenor alakja és felépítése nem véletlenül emlékeztet Platón Atlantisz-leírására. Thomas Moore is földrajzilag hasonló felépítésű államot szemléltet művében, ezeket Tolkien nyilván ismerte.

A névadás is speciális az írónál. Tolkien olyan személyneveket alkotott, amelyekben vagy egy név áll egy jelzővel, vagy maga a név a jelző. Ardán például *Morgoth* jelentése *A Világ Fekete Ellensége*. Gyakorló nyelvészként, a nyelvek szerelmeseként Tolkien nagy műgonddal alkotta meg, építette fel saját nyelvi világát. A grammatika, az etimológia sokszor eseményeket meghatározó tényező a műben. (Gondoljunk csak Túrin Turambar történetére! Túrin – az egyetlen végzetel sújtott ember – neve megváltoztatásával¹⁵⁵ próbált sorsa alól kibújni, mindhiába.) (Tolkien 2002, 250)

A nemek szerepe

A professzorét megelőző irodalmi világegyetemekben a nők általában passzív szerepet kaptak, s ez Tolkiennél sincs másképp (Carter 1972, 122), bár nála már akad erre néhány ellenpélda: Tinúviel, Eowyn és Arwen. Tolkien egész ifjú korát férfiak közt töltötte, mind iskoláiban, mind a háborúban, nem csoda, hogy számára a történelem alakítói szinte mind férfiak. Ennek szemléltetésére bemutatunk egy Emil Johansson által készített statisztikát (Johansson 2012, 10, 26), amely a nők és a férfiak előfordulásának arányait szemlélteti *A Szilmarilok*, *A Hobbit*, és *A Gyűrűk Ura* keretein belül:

¹⁵⁵ „S ismét új nevet vett, a Turambar, amely a nemes-tündék nyelvén azt jelenti, a Végzet Ura;” (Tolkien 2002, 257)

Láthatjuk, hogy az előforduló szereplők nemi aránya tekintetében a valák a „legfemininebbek” (náluk mintegy 50% a női szereplők aránya), megelőzve a maiákat, hobbitokat, embereket és a tündéket is. Ha a legtöbbet említett fajokat vizsgáljuk, emberek, tündék, hobbitok), akkor a női szereplők tekintetében a hobbitok a „legfemininebb” faj. Azonban Tolkien alapvetően „férfias” világot alkot, ahol a férfi szereplők aránya 81 százalék, míg a nőké mindössze 19, s vannak olyan lények, mint például az entek és a törpök, ahol csak utalások szintjén jelennek meg nőnemű fajtársak, egyéniesített női karaktert e közösségeken belül nem találunk.¹⁵⁶

Összefoglalás

Korunk számára ezek a *fantasy-univerzumok* nem egyszerűen csak egy „menekülési utat” biztosítanak a hétköznapiaságból; lelki gyógyszert is jelentenek. Az a vád éri a fantasy olvasókat, hogy „*escapist reader*”-ek (szabaduló, kimenekülő olvasók). Azonban minden olvasóra, zenehallgatóra, művészre, filozófusra, minden „fantázia használóra” igaz, hogy menekül az aktuális realitások elől (Carter 1972, 2). Jung így ír erről a problémáról: „Az »Ahol az akarat, ott az út« mottója a modern ember babonája. Ennek a hitnek a megtartásáért a modern ember nagy árat fizet: híján van az introspekciónak. Vakon nem látja, hogy racionalitása és hatékonysága ellenére olyan erők szállják meg, melyek ellenőrzésén kívüli esnek, Istenei és démonai egyáltalán nem tűntek el; pusztán új nevet kaptak. Nyugalanságba, homályos balsejtelembe, pszichológiai zavarokba, csillapíthatatlan gyógyszer-, alkohol-, és ételéhségbe – és mindennekfölött neurózisba hajszolják.

A szomorú igazság az, hogy az ember élete feloldhatatlan ellentétek szövevényéből áll: a nappal és éjszaka, születés és halál, boldogság és szenvedés, jó és rossz. Még abban sem vagyunk biztosak, hogy az egyik felülkerekedhet-e a másikon, hogy a jó legyőzi-e a gonoszt vagy az öröm a fájdalmat. Az élet csatátér. Mindig az volt, és az is marad; és ha nem lenne így, az a létezés végét jelentené.” (Jung 1993, 80-81)

Manapság a teremtett világok, a szellemi vándorok óriási tömegeit hívják életre. Lehetnek ezek könyvek, mesék, filmek, társasjátékok, kártyajátékok, számítógépes játékok, szerepjátékok, zenék... A kereslet irántuk hatalmas, ez is mutatja, hogy szerepük milyen meghatározó az emberek képzeletében.

Felhasznált források

Burroughs, Edgar Rice: *A Mars hercegnője*. (Ford.: Kádár Tamás.) Bp.: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1990. 254p.

Carpenter, Humphrey: *J. R. R. Tolkien élete*. (Ford.: Koncz Éva, Tótfalusi István.) Bp.: Ciceró Könyvkiadó, 2001. 250p.

Carter, Lin: *Imaginary worlds - The art of fantasy*. New York: Ballantine Books, 1972.

Csagatar: *Amit az orkokról tudni illik*. [online] [2013.06.11.] <

http://tolkien.hu/index.php?option=com_thcm&categoryId=230&contentType=PUBLICATION&contentId=1972&Itemid=230&page=3>

Dante, Alighieri: *Isteni színjáték*. (Ford.: Babits Mihály.) Bp.: Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat, 1949. 518p.

Fonstad, Karen Wynn: *Középfölde Atlasza*. Bp.: Ciceró Könyvstúdió Kft., 2004. 212p.

Füzessy Tamás: Ilúvatar ajándéka - A halál teológiai értelmezése Tolkien mitológiájában. In: Pödör Dóra dr.–Nagy Andrea–Füzessy Tamás (szerk.): *J. R. R. Tolkien: Fantázia és erkölcs. Jubileumi tanulmánykötet*. Bp.: Magyar Tolkien Társaság, 2012. p.61-72.

Galántai Zoltán: J. R. R. Tolkien: A szilmarilok. In: *Galaktika*. 1991. 5. sz. p.39.

Howard, Robert E.: *The Hyborian Age*. A Project Gutenberg of Australia eBook. 2006. [online] [2013.06.11.]

<<http://gutenberg.net.au/ebooks06/0603571.txt>>

Johansson, Emil: *Population by Race and Sex*. [online] [2013.06.11.] <<http://lotrproject.com/statistics/>>

¹⁵⁶ Carpenter szerint Edwin Muir szóvá is tette, hogy mennyire férfias Tolkien univerzuma: „*Meghökkentő módon a mű szereplői mind fiúk, akik a felnőtt hősök maskarájában ágnak. A babók és féllények kisleányok, az ember formájú hősök elérik a gimnazista kort, de a nőkről egyikük sem tud semmit, hacsak nem hallomásból. Még a tündék és az entek is fiúk, akik soha nem fognak elérni a pubertásig.*” (Tolkien 2001, 209) De másoknak is feltűnt ez a maskulin vonás. „*Amitől Tolkien konzervatív ízlése még a humornál is jobban irtózik, az természetesen a női nem. A Gyűrűk Urában körülbelül százhatvan nevesített regényalak jut többé-kevésbé jelentős szerephez; ezek között 5, azaz öt nő van! A szerző ezzel az öttel is pontosan olyan esetenül bánik, ahogy az a kihalófélben lévő viktoriánus angol középosztály hamisítatlan reprezentánsához illik. [...] Tolkien nem egyszerűen a nőktől borzad, hanem inkább attól a jelenségtől, ami elválaszthatatlanul hozzátartozik a nőkhöz: az érzékségtől. A Gyűrűk Ura a viktoriánus kor avított prúd szellemében megírt regény. Seholy még csak utalás sem esik rá, hogy a hősöknek esetleg szexuális vágyaik volnának vagy nemi életet élnének. Tolkien ezen a területen képtelen volt elszakadni a meseregény-hangulattól. [...] A Szilmarilokban több példát is találunk önálló és karakteres női személyiségekre és valóban megindító szerelmi kapcsolatokra, például Thingol és Melian, Beren és Lúthien, Tuor és Idril között. A legsikerültebb ilyen jellegű elbeszélés azonban a Narn i Hín Húrin, a boldogtalan Túrin – az első sárkányölő – története, amelyben Tolkien valóban felülmúlta önmagát, és egyetlen kurta fejezetben nagyobb írói teljesítményt nyújt bármivel, mint amit A Gyűrűk Ura három kötetében olvashatunk.*” (Reiner 2011, 10, 12)

- Jung, Carl Gustav: *Az ember és szimbólumai*. Bp.: Göncöl Kiadó, 1993. 330p.
- Kornya Zsolt: Bevezetés. In: Howard, Robert E.: *Hősök Kora*. Bp.: Valhalla Páholy, 1997. 295p.
- Kornya Zsolt: *A képzelet egy másik világa - Amit a fantasyról tudni illik*. Metamorf 3. Nyíregyháza: Váci Mihály Megyei és Városi Művelődési Központ, 1988.
- Kornya Zsolt: Röviden a fantasyról. In: *Helios 1. sci-fi fanzin*. 1988. [online] [2013.06.11.]
<<http://www.fantasycentrum.hu/old/VEGYES/KZSrovidenafantasyrol.htm>>
- Morus Tamás: *Utópia*. (Ford.: Kardos Tibor.) Bp.: Szent István Társulat, 2002. 464p.
- Nyerges Tibor: *Képzelt területek térképei, a fantasy térképek*.
[online] [2013.06.11.] <<http://lazarus.elte.hu/~zoltorok/oktat/2000/nyerges/nyerges.htm>>
- Platón: *Válogatott művei Kritikasz.* (Ford.: Kövendi Dénes.) Bp.: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1997.
- Pósa Zoltán: Mese és fantasy - a mítosz teljességéért! In: *Galaktika*. 1991. 5. sz. p.69.
- Reiner, Raoul: *Miért van elegend Tolkienből? avagy rendhagyó eszmefuttatás a fantasy-irodalom berkeiben*. 2011. [online] [2013.06.11.] <<http://hobbitfalva.uw.hu/xxx/irasok/KZSmiertvanelegemtolkienbol.pdf>>
- Reinicke Tamás: *Középfölde és a Skandináv (óészaki és finn) mitológia*. ELTE Tolkien-kurzus [handout] [online] [2013.06.11.]
<http://tolkien.hu/documents/kurzus/elte_tolkien_kurzus_05.doc>
- Sárai Adrienn: *A sárkányok természetrajza*. 2009.
[online] [2013.06.11.]
<http://www.tolkien.hu/index.php?option=com_thcm&categoryId=230&contentType=PUBLICATION&contentId=2575&Itemid=230>
- Tolkien, J. R. R.: *A hobbit*. (Ford.: Gy. Horváth László, N. Kiss Zsuzsa.) Bp.: Európa Könyvkiadó, 2012. 308p.
- Tolkien, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura*. Bp.: Európa Könyvkiadó, 1999.
- Tolkien, J. R. R.: *A Szilmarilok*. (Ford.: Gálvölgyi Judit.) Bp.: Európa Könyvkiadó, 2002.
- Tolkien, J. R. R.: A tündérmesékről. In: *Szörnyek és ítések*. (Ford.: Koltai Gábor, Nagy Gergely.) Debrecen: Szukits Könyvkiadó, 2006. p.167-243.
- Tolkien, J. R. R.: Beowulf: Szörnyek és ítések. In: *Szörnyek és ítések*. (Ford.: Koltai Gábor, Nagy Gergely.) Debrecen: Szukits Könyvkiadó, 2006. p.11-117.
- Tolkien, J. R. R.: *Elveszett mesék könyve*. (Ford.: Tandori Dezső, a versrészleteket: Ürmössy Zsuzsanna.) Bp.: Cartaphilus Könyvkiadó, 2011. 736p.
- Tolkien, J. R. R.: Titkos bűn. In: *Szörnyek és ítések*. (Ford.: Koltai Gábor, Nagy Gergely.) Debrecen: Szukits Könyvkiadó, 2006. p.291-325.
- Uhrman Iván: *Egy üzenet Középföldére*. 2005. [online] [2013.06.11.]
<<http://web.zone.ee/aurin/szakirodalom/uiegyuzenetkozepfoldere.html>>
- Uhrman Iván: *Néhány észrevétel Bombadil Tomáról*. 2006. [online] [2013.06.11.]
<http://tolkien.hu/index.php?option=com_thcm&categoryId=234&contentType=PUBLICATION&contentId=2095&Itemid=234&page=4>
- Varga Illés: J. R. R. Tolkien és Robert E. Howard, a „A sötét barbár” és „a hobbit” mitológiája. In: *Aurin* (fantáziairodalmi és -művészeti honlap). 2005.10.30. [online] [2013.06.11.] <<http://web.zone.ee/aurin/szakirodalom/VItolkien-howard.html>>